

The Spiritual Role of Women and Its Analysis in Promoting the Values of Martyrdom in the Family; Case Study: Asma Bent Omais

Mohammad Javad Yaghoubi¹ , and Naser Bagheri Bidehendi²

1. Corresponding author, Assistant Professor, Department of Islamic Thought and Fundamentals, Higher Education Complex of History, Tradition, and Islamic Civilization, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: mjawadyaqubi@miu.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of History of Ahl al-Bayt, Higher Education Complex of History, Tradition, and Islamic Civilization, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: nbagri@gamil.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 19 March 2025

Received in revised form 26

April 2025

Accepted 24 May 2025

Available online 30 May 2025

Keywords:

wife of martyr,
mother of martyr,
Islamic spirituality,
Asma bent Omais,
Jafar Tayyar,
Abyssinia,
Migration.

ABSTRACT

Objective: In Islamic teachings, the fundamental role of women in the family is their position as wives and mothers, which are considered to be among the most vital responsibilities in making a healthy society. The present study was conducted with the aim of investigating the importance of women's role and their social status in preserving and transmitting the values of martyrdom to future generations. The research approach focuses on emphasizing the spiritual characteristics of women and their impact on promoting martyrdom. The case study in this study is Asma bent Omais; a lady of dignity and virtue and one of the companions of the Prophet Mohammad who, along with her husband Jafar Tayyar, was one of the pioneers of accepting Islam.

Method: This study was conducted using an analytical-documentary method and based on the study of historical and narrative sources related to the life and role of Asma bent Omais.

Results: The results show that in the Islamic spirituality model, women play a central role in promoting the spiritual status in the family. Asma bent Omais was the axis that drove the family towards spirituality; accompanying and participating in her husband's effortful activities, providing emotional and spiritual support for him, filling her husband's free time, educating and raising children, strengthening family ties, preserving and promoting the values of martyrdom, providing a role model and example of the martyr in the family, and strengthening faith and spiritual values in the family are among the most important components of this woman's role.

Conclusions: Asma bent Omais can be considered a successful example of a faithful and active Muslim woman in promoting family spirituality and promoting the culture of sacrifice and martyrdom. Explaining this model will pave the way for strengthening the role of women in transmitting spiritual values and martyrdom in today's society.

Cite this article: Yaghoubi, M., & Bagheri Bidehendi, N. (2025). The Spiritual Role of Women and Its Analysis in Promoting the Values of Martyrdom in the Family; Case Study: Asma Bent Omais. *The Islamic Journal of Women and the Family*, 13 (2), 61-81. <https://doi.org/10.22034/ijwf.2024.19325.2315>

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijwf.2024.19325.2315>

Publisher: Al-Mustafa International University.

Introduction

Martyrdom in Islamic culture is considered the highest level of human sacrifice and excellence. By sacrificing his life, a martyr contributes to the dynamism of society and the eradication of corruption. Another perspective of this sacred event is the role of the wives and families of martyrs; women who are blessed by God and are the embodiment of patience, sacrifice, and resistance. These women patiently and selflessly spend for the glory and exaltation of Islam and, like a precious capital, play a role in safeguarding Islamic values in society. At the beginning of Islam, there was also a woman who is a clear example of this honor and greatness. It is through her companionship that a martyr like Jafar Tayyar gained an immortal name and received the golden medal of the commander of "Zoljanahain" from the Throne of Revelation (Ibn Kasir, 1407AH, 6/453). This noble lady raised children who watered the sturdy tree of Islam with her blood. This virtue, greatness, and high status were manifested in the existence of a pure lady named Asma bent Omais. The aim of the present study, in addition to honoring the outstanding and noble personality of this noble lady and reviving her name and memory, is to model her character for the families of martyrs in today's society. This research seeks to answer this central question: What role did Asma bent Omais, as the wife of Jafar ibn Abi Taleb and the mother of martyrs, play in promoting the values of martyrdom in the family?

Method

This study was conducted using an analytical-documentary method and based on library resources, and the duties and spiritual role of Asma bent Omais in creating and establishing the values of martyrdom in the context of a small faith community, namely the family, were examined. Based on the life of that dear lady, first the main axes of her role in this case were extracted and then by explaining and analyzing these axes, an attempt was made to present practical models appropriate to the conditions of today's society. In addition, relevant historical evidence from the life and existing historical analyses were presented as scientific documents.

Results

The results show that in the Islamic spirituality model, the woman plays a pivotal role in promoting the spiritual status of the family. Asma bent Omais was the axis that drove the family towards spirituality; accompanying and participating in her husband's effortful activities, supporting him emotionally and spiritually, filling his free time, educating and raising children, strengthening family ties, preserving and promoting the values of martyrdom, providing a role model and example of the martyr in the family, and strengthening faith and spiritual values in the family are among the most important components of this lady's role-playing.

1. Accompanying her husband in his effortful activities:

When Asma had just married Jafar ibn Abi Taleb, she set out with him on a dangerous and difficult journey, namely, a journey to Abyssinia (Ibn Sad, 1360AH, 4/25). She knew that her husband's presence in this caravan was not an ordinary presence, but that Jafar ibn Abi Taleb had been chosen as the ambassador of the Prophet Mohammad and the commander of this caravan (Majlesi, 1403AH, 18/419). Fifteen years of living in a strange land (Abazari, 1376AH) were among Asma's greatest companions as a devoted wife and companion in her husband's efforts.

2. Emotional and spiritual support:

Asma bent Omais was able to strengthen her husband, Jafar ibn Abi Taleb, at various times and support him spiritually with her loving presence and spiritual and emotional support. This good and spiritual connection between Asma and Jafar turned them into successful and spiritual role models that would inspire others.

3. Filling the absence of the husband in life:

On the morning of the day when the Prophet Mohammad visited the Jafar Tayyar's family to convey the news of his martyrdom and express his condolences and sympathy to his family, Asma had been tanning since morning to earn a living, while also taking care of the household and her children. Asma quoted the events of that day as follows: "On the morning of Jafar's martyrdom, I tanned forty hides. In addition, I kneaded flour, washed and cleaned my children..." (Ibn Sad, 1360AH, 8/282). Seyed Mohsen Amin, after narrating this narrative, wrote: "This narrative expresses the good management of the home, the proper management of the family, the care of children, and the hard work of Arab women and the wives of martyrs in the home environment" (Amin, 1403AH, 3/306).

4. Divine politeness in raising and educating children:

Asma bent Omais, relying on her spiritual and faith-based strength, like a strong pillar in the family, tried to pass on to future generations the values and standards for which Jafar bin Abi Taleb had sacrificed his life. Relying on God, Asma took sole responsibility for raising her children, wiped the dust of orphanhood from their faces, and raised young men with faith, courage, and zeal, each of whom shone like their father in the city of Medina in a short period of time and became famous to everyone (A group of authors, 1999, p.487). Regarding Mohammad bin Abi Bakr, it is narrated in a Hadith by Ibn Sanan from Imam Sadegh: "The nobility of Mohammad bin Abi Bakr is from his mother, Asma bent Omais" (Ibn Hajar Asghalani, 1325AH, 12/389).

5. Strengthening family ties:

The upbringing of Jafar ibn Abi Taleb's wife, when her responsibility became prominent after her husband's martyrdom, shows that she used several methods to maintain and enhance family ties among her children and with her husband's family. Her most important behavior was to strengthen and solidify her relationship with the Imam Ali and Hazrat Zahra. Visiting Imam Ali (A group of authors, 1999, p.498) and serving Hazrat Zahra and Imam Hassan and Imam Hussein (Yaghoubi, 1343AH, 2/115) enabled her to raise her children in the light of the guardianship of Imam Ali.

6. Preserving and promoting the values of martyrdom:

After hearing the news of her husband's martyrdom and hearing his virtues and ranks from the mouth of the Prophet Mohammad, Asma bent Omais immediately asked the Prophet to publicly announce these virtues and high status of her husband among all Muslims, in order to honor his great Jihad and appreciate the sacrifices of the commander; the Prophet Mohammad also agreed to this request (Vaghedi, 1409AH, 2/767). The Prophet said: "God has given Jafar two wings with which he flies in Paradise" (Ibn Abi al-Hadid, 1385AH, 15/71).

7. Modeling and setting an example from the martyr in the family:

One of the most fundamental spiritual roles of Asma bent Omais in religious education was to provide a model from the father of martyr for her children. With Asma's intelligent request to the Prophet Mohammad to publicly announce Jafar's virtues and bravery to the people: "If you gathered the people and informed them of Jafar's virtue, they would never forget his virtue" (Barghi, 1371AH, 2/420), the fame of the martyred commander with the title of "Zoljanahain" became permanent in history and an honor for the family, especially his children (Ibn al-Asir, 1409AH, 1/541).

8. Strengthening faith and spiritual values in the family:

Asma bent Omais, aware of this serious duty of a woman to strengthen the family's religious

faith and realize Islamic spirituality in life, did the best. In addition to providing spiritual support to his husband, she raised his children to be obedient and loving to the Imam, so that they were all considered companions and helpers of Imam Ali and of that Imam.

9. The unique myth of patience and perseverance:

Asma bent Omais was a symbol of patience and perseverance both in accompanying her husband on the dangerous migration to Abyssinia and living in a strange land with its hardships (Abazari, 1376AH, p.20), and after the martyrdom of Jafar Tayyar, she showed unique patience (Ibn Sad, 1360AH, 8/220). The Prophet Mohammad said to her: "Do you fear for them while I am their guardian in this world and the Hereafter?" (Ibn Anbah, 1417AH, p.36).

Conclusions

Asma bent Omais' personality, as a humanizing element, has played a very effective role in strengthening spirituality in the family, promoting the spirit of sacrifice and martyrdom, and promoting the values of martyrdom in family life. Asma bent Omais, with her personality traits of pure faith and divine piety, obedience and guardianship, and sincere love for the Ahl al-Bayt, was able to raise martyred and witness children in her pure lap. Asma bent Omais' spiritual status infused the atmosphere of the house with spirituality, and by playing a pivotal role and continuously supporting her husband and children, she paved the way for promoting the values of martyrdom and spiritual growth in the environment of life. The life of this provincial lady is full of passion, enthusiasm, and moral virtues. Considering the case study of Asma bent Omais, the wife of Jafar ibn Abi Taleb, and her unique role in strengthening spirituality and the values of martyrdom in the family, it can be concluded that the presence and activity of women in promoting religious and spiritual culture, especially in promoting the spirit of sacrifice and martyrdom, plays a pivotal and effective role. By cultivating these values in the family context, women can help to differentiate and strengthen the spiritual foundations of society and, as a humanizing element, contribute to the continuation and expansion of religious values.

Author Contributions

All authors participated equally in the design of the study, writing the article, and editing the final versions.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors of the research would like to thank all those who collaborated with them in conducting the research.

Ethical Considerations

Cases such as falsification of data, distortion of results, plagiarism, and any other unethical behavior have been strictly avoided in this study.

Funding

This study was conducted without receiving any financial support from government, commercial, or non-profit organizations.

Conflict of Interest

The authors declare that there are no conflicts of interest in connection with this study. In other words, there were no financial or personal interests that could affect the results of the study.

نقش معنوی زن و تحلیل آن در ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در خانواده: مطالعه موردی

اسماء بنت عمیس

محمدجواد یعقوبی^۱، ناصر باقری بیده‌ندی^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار مجتمع آموزش عالی تاریخ سیره و تمدن اسلامی، گروه علمی اندیشه و مبانی اسلامی، جامعه‌المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: mjawadyaqubi@miu.ac.ir
۲. استادیار مجتمع آموزش عالی تاریخ سیره و تمدن اسلامی، گروه علمی تاریخ اهل بیت (ع)، جامعه‌المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: nbagri@gamil.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: در تعالیم اسلامی نقش بسیار اساسی زن در خانواده، جایگاه همسری و مادری اوست که از حیاتی‌ترین مسئولیت‌ها در ایجاد سلامت در جامعه به‌شمار می‌آید. پژوهش حاضر با هدف بررسی اهمیت نقش زنان و جایگاه اجتماعی آنان در حفظ و انتقال ارزش‌های شهیدپروری به نسل‌های بعد انجام شد. رویکرد تحقیق بر تأکید بر ویژگی‌های معنوی زن و اثرگذاری آن بر ترویج و ارتقای شهیدپروری متمرکز است. مورد مطالعاتی در این پژوهش اسماء بنت‌عمیس می‌باشد؛ بانویی با کرامت و فضیلت و از اصحاب رسول الله (ص) که همراه همسر خود جعفر طیار از پیشگامان پذیرش اسلام بود.

روش پژوهش: این پژوهش به‌روش تحلیلی-اسنادی و بر پایه مطالعه منابع تاریخی و روایی مرتبط با زندگی و نقش اسماء بنت‌عمیس انجام شد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۰۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۰۹

یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد در الگوی معنویت اسلامی، زن ایفاکننده نقش محوری در ارتقای جایگاه معنوی در خانواده است. اسماء بنت‌عمیس، محور سوق‌دهنده خانواده به سوی معنویت بود؛ همراهی و مشارکت در فعالیت‌های مجاهدانه همسر، حمایت عاطفی و معنوی از وی، پرکردن فراغت زندگی همسر، تربیت و پرورش فرزندان، تقویت ارتباطات خانوادگی، حفظ و ترویج ارزش‌های شهید، ارائه الگو و اسوه‌سازی از شهید در خانواده، و تقویت ایمان و ارزش‌های معنوی در خانواده از مهم‌ترین مؤلفه‌های نقش‌آفرینی این بانو به‌شمار می‌رود.

نتیجه‌گیری: اسماء بنت‌عمیس را می‌توان نمونه‌ای موفق از زن مسلمان مؤمن و فعال در ارتقای معنویت خانواده و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دانست. تبیین این الگو، زمینه‌ساز تقویت نقش زنان در انتقال ارزش‌های معنوی و شهیدپروری در جامعه امروز خواهد بود.

کلیدواژه‌ها:

همسر شهید،

مادر شهید،

معنویت اسلامی،

اسماء بنت‌عمیس،

جعفر طیار،

حبشه،

هجرت.

استناد: یعقوبی، محمد جواد؛ و باقری بیده‌ندی، ناصر (۱۴۰۴). نقش معنوی زن و تحلیل آن در ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در خانواده: مطالعه موردی اسماء بنت‌عمیس.

پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده، ۱۳ (۲)، ۸۱-۶۱ <https://doi.org/10.22034/ijwf.2024.19325.2315>

© نویسنده‌گان.

ناشر: جامعه‌المصطفی العالمیه.

مقدمه

شهادت در فرهنگ اسلامی، والاترین مرتبه ایثار و تعالی انسان به شمار می‌آید. شهید با فدا کردن جان خود، به پویایی جامعه و ریشه‌کن شدن فساد یاری می‌رساند، به آن روحیه و استحکام می‌بخشد، مقاومت و پویایی اجتماعی را تضمین می‌کند، ظرفیت روحی جامعه را ارتقا می‌دهد و مسیر رشد و سعادت آن را روشن و هموار می‌سازد. آیات متعددی در قرآن کریم در مورد مقام شهادت وجود دارد (ر.ک، آل عمران: ۱۶۹؛ بقره: ۱۵۴؛ محمد: ۴-۶؛ نساء: ۷۴).

در چشم‌اندازی دیگر از این پیشامد مقدس، نقش همسران و خانواده‌های شهدا مطرح می‌شود؛ زنانی که مورد عنایت الهی قرار گرفته و تجلی صبر، ایثار و مقاومت‌اند. این بانوان صبورانه و با از خودگذشتگی، برای سربلندی و اعتلای اسلام هزینه می‌کنند و چونان سرمایه‌ای گران‌سنگ، در پاسداری از ارزش‌های اسلامی در جامعه ایفای نقش می‌نمایند. آنان برای احیای دین و دفاع از اصول اسلامی، همه داشته‌های خود از جمله خانواده، هویت (همسر) و ثمره زندگی‌شان (فرزندان) را به میدان ایثار می‌فرستند. همسران و مادران شهدا، اسوه‌هایی ماندگار، صبور و پایدارند که به اسلام اعتبار و عظمت می‌بخشند.

در صدر اسلام نیز بانویی حضور داشت که مصداق روشنی از این عزت و عظمت است. از همراهی اوست که شهیدی همچون جعفر طیار، نامی جاودانه یافت و مدال زرین فرماندهی «ذوالجناحین» را از آستان وحی دریافت نمود. (ابن کثیر، ۱۴۰۷ هـ.ق، ۴۵۳/۶) این بانوی گرانقدر، فرزندی را پرورش داد که با خون خویش درخت تنومند اسلام را آبیاری کردند. این فضیلت، عظمت و مقام والا، در وجود بانویی مطهر به نام اسماء بنت عمیس جلوه‌گر شد.

هدف پژوهش حاضر، علاوه بر ارج نهادن به شخصیت برجسته و گران‌قدر این بانوی گرامی و احیای نام و یاد او، الگوسازی از سیره ایشان برای خانواده‌های شهدا در جامعه امروز است. براین اساس، نقش بی‌بدیل اسماء بنت عمیس در شکل‌دهی و ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در ساختار خانواده مورد تحلیل و تبیین قرار گرفت. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش محوری است که اسماء بنت عمیس در جایگاه همسر جعفر بن ابی‌طالب و مادر شهیدان، چه نقشی در ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در خانواده ایفا نموده است؟ صبوری و پایداری بی‌مانند ایشان، زندگی سراسر عشق به خاندان عصمت و طهارت و ولایت‌مداریشان برای همگان درس‌آموز است که بایسته است در جامعه نمود یابد و به بهترین شکل ممکن در ادوار باقی بماند.

پژوهش حاضر به روش تحلیلی- اسنادی و بر پایه منابع کتابخانه‌ای انجام شد و وظایف و نقش معنوی اسماء بنت عمیس در خلق و تثبیت ارزش‌های شهادت‌طلبی در بستر یک جامعه ایمانی کوچک، یعنی خانواده مورد بررسی قرار گرفت. بر پایه سیره آن بانوی گرامی، ابتدا محورهای اصلی نقش‌آفرینی ایشان در این مورد استخراج شد و سپس با تبیین و تحلیل این محورها، تلاش شد تا الگوهای کاربردی متناسب با شرایط امروز جامعه ارائه شود. همچنین شواهد تاریخی مرتبط از سیره و تحلیل‌های تاریخی موجود، به عنوان مستندات علمی ارائه شد.

ادبیات موضوع و چارچوب نظری پژوهش

مطالعات انجام‌شده در حوزه سیره‌شناسی و تاریخ اسلام نشان می‌دهد که تبارشناسی شخصیت اسماء بنت عمیس، افزون بر منابع و متون روایی-تاریخی، در شماری از مقالات و آثار نیز مورد توجه قرار گرفته است که در این آثار حوزه کلان شخصیت ایشان بررسی شده است. از جمله مدخل «اسماء بنت عمیس» در آثار ریاحین الشریعه (محلاتی، ۱۳۶۹)، زنان دانشمند و راوی حدیث (صادقی اردستانی، ۱۳۷۷)، اعلام النساء المؤمنات (حسون و مشکور، ۱۳۷۹)، زنان دین‌گستر در تاریخ اسلام (روحانی، ۱۳۸۲)، نساء حول الرسول: تراجم و قصص (قطب، و همکاران، ۱۳۸۴)، درس‌هایی از زندگانی زنان نامدار (بهشتی، ۱۳۸۶)، بانوان نمونه (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷) و

نقد کلی این آثار نشان می‌دهد که جایگاه و نقش‌آفرینی اسماء بنت عمیس در گسترش فرهنگ ایثار، شهادت و پاسداری از ولایت، مورد بررسی و تحلیل مستقل قرار نگرفته است. همچنین، غفلت از تمرکز بر موقعیت این بانوی گرامی در مقام همسر و مادر شهید، کاستی مشترک این آثار به شمار می‌آید؛ نوآوری مقاله حاضر در آن است که همین جنبه‌های مغفول‌شده تحلیل و بررسی شده است.

در حوزه مطالعات مربوط به ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، مقالات علمی متعددی تألیف و منتشر شده‌اند؛ از جمله مجموعه

مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دانشگاه اصفهان (۱۳۸۷)، مجموعه مقالات نشست علمی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دانشگاه قم (۱۳۸۹)، و مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت دانشگاه شیراز (۱۴۰۱) و... این آثار، بیشتر بر نقش همسران و مادران شهدا- به‌ویژه شهدای پس از انقلاب اسلامی و دوران هشت سال دفاع مقدس- تمرکز داشته و با تمجید از صبر، استقامت، حضور در جبهه‌ها، و پشتیبانی‌های مادی و معنوی آنان، بر اهمیت جایگاه اجتماعی و اخلاقی ایشان تأکید کرده‌اند. با این حال، بررسی تحلیلی و تبیینی نقش یک‌زن در شکل‌دهی به ارزش‌های شهیدپروری در درون خانواده، با رویکرد معنوی، همچنان مغفول مانده است.

۱. مفهوم‌شناسی شهادت

شهادت، به معنای کشته‌شدن آگاهانه و با اخلاص نیت در راه خداوند تعریف شده است (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۵) و شهید کسی است که در راه خدا به قتل می‌رسد. در منابع فقهی، شهید به مسلمانی اطلاق می‌شود که در میدان جنگ، به‌دست کفار یا به‌دلیل جنگ با آنان کشته می‌شود (عبدالمعین، ۱۴۱۹، ۷۴/۴). از منظر لغوی نیز، واژه «شهادت» به معنای «حضور» و «مشاهده» است (قرشی، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۷۴/۴). با توجه به این معانی، درباره علت نام‌گذاری «شهید» وجوه مختلفی بیان شده است؛ از جمله اینکه: «فرشتگان رحمت الهی او را می‌بینند؛ خدا و فرشتگان گواهی می‌دهند که او اهل بهشت است؛ او نمرده و نزد پروردگار حاضر است؛ او چیزهایی را مشاهده می‌کند که دیگران مشاهده نمی‌کنند» (طریحی، ۱۴۱۶ هـ.ق، ۸۱/۳) و «او در روز قیامت شاهد اعمال دیگران است» (قرشی، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۷۷/۴).

۲. مفهوم‌شناسی معنویت

«معنویت» در لغت از ماده «عنی-یعنی» گرفته شده و به معنای امور غیرمادی است. این واژه با مفاهیمی مانند «روحانیت» و «حالات روحی انسان» مترادف است. (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۸۴۲؛ مصطفوی، ۱۳۸۵، ۱۴۸/۲) در زبان عربی معاصر نیز واژه «معنویات» به معنای «روحیه» به کار می‌رود و در مواردی مانند «روحیه لشکر؛ معنویات الجیش» به کار می‌رود (میرزایی، ۱۳۸۸، ص ۵۵۳). معنویت از منظر دینی، برآیند نوعی زیستن مبتنی بر رابطه‌ای قلبی و پیوندی ایمانی با خداوند است که بر مبنای تعالیم و حیانی، به زندگی فرد معنا می‌بخشد و با التزام عملی و اخلاقی منطبق بر این تعالیم، فرد را در مسیر رستگاری (نجات) و فوز (سعادت) قرار می‌دهد (حاجی‌ابراهیم و یآوری، ۱۳۹۷، ص ۵۳-۸۶).

۳. شهدای خانواده اسماء بنت‌عمیس

اسماء بنت‌عمیس، بانویی بود برخوردار از شجاعت و ایمان راسخ و تسلیم کامل در برابر اراده الهی. او خود را وقف خدمت به اهداف اسلام نمود و با عشق و ایمانی که در دل داشت، نه تنها خویش، بلکه خانواده‌اش را نیز در مسیر حق و اسلام قرار داد. تربیت و پرورش نسل توحیدی توسط ایشان، نشان داد که عشق و وفاداری او به اسلام با هیچ چیز دیگری قابل قیاس نیست. این بانوی شجاع و بالیمان، با فداکردن همسر، فرزندان و نوادگان خود در راه اسلام، در جایگاه همسر شهید و مادر شهید، الگویی موفق و برجسته برای جامعه اسلامی به‌شمار می‌آید. شهدای والامقام این خانواده، نمونه‌های بارز ایمان، ایثار و شجاعت‌اند که ارزش‌های اسلامی را با تمام وجود پاس داشتند و تا آخرین لحظه عمر خود، در راه حق و عدالت پایدار ماندند.

۳-۱. جعفر بن ابی‌طالب

در سال هشتم هجری، در پی هجوم کفار به مبلغان و نمایندگان اعزامی پیامبر (ص) به منطقه «موت» در شمال حجاز و مرز شام، رسول خدا (ص) آماده‌باش داد و مسلمانان برای جهاد آماده شدند. پیامبر (ص)، جعفر بن ابی‌طالب را به‌عنوان فرمانده اول تعیین کرد و از همه خواست که تحت فرمان او باشند و از وی اطاعت کنند. مسلمانان مجاهد، با فرماندهی جعفر به منطقه نبرد اعزام شدند و نبرد سختی میان مسلمانان و دشمنان روی داد. جناب جعفر با تقدیم دو دست خود در جبهه نبرد، سرانجام با پیکری خونین و بیش از هفتاد زخم، به شهادت رسید. پس از شهادت جعفر، رسول خدا (ص) به خانه وی رفت و به اسماء فرمود: «فرزندان

جعفر کجایند؟». وی آنها را نزد پیامبر (ص) آورد؛ رسول خدا (ص) فرزندان را به سینه چسباند، بویید و نوازش کرد؛ آنگاه چشمان حضرت پر از اشک شد و گریست. اسماء پرسید: «آیا از جعفر خبری داری؟» پیامبر (ص) فرمود: «آری، او به شهادت رسید». صدای گریه همسر جعفر و زنان هاشمی برخاست. پیامبر (ص) فرزندان جعفر را نوازش کرد و دلداری داد و به زنان نیز فرمود که صبور باشند. سپس به همسر آن شهید بزرگوار فرمود: «ای اسماء! آیا می‌خواهی مژده‌ای به تو بدهم؟» گفت: «آری». پیامبر (ص) فرمود: «خداوند به جای آن دو دستی که از جعفر قطع شد، دو بال به او عطا کرد که با آنها در بهشت پرواز می‌کند». پس از آن، پیامبر (ص) به مسجد رفت و بر فراز منبر، خبر شهادت جعفر و دو بال بهشتی او را به مردم رساند. (امین، ۱۴۰۳ ه‍.ق، ۱۲۴/۴-۱۲۵)

۲-۲. عون بن جعفر

عون بن جعفر، فرزند جعفر طیار و اسماء بنت عمیس بود که در حبشه متولد شد. عون پس از شهادت پدر، همانند سایر برادرانش مورد توجه و علاقه عمویش، حضرت علی (ع)، بود. انتخاب او به دامادی و همسری ام‌کلثوم نمونه‌ای از علاقه فراوان امام علی (ع) به وی بود. (بلاذری، ۱۳۹۷، ۱۹۰/۲) در کتاب‌های رجال، عون در زمره یاران حضرت علی (ع) و در عداد راویان حدیث او ذکر شده است (خویی، ۱۴۰۹ ه‍.ق، ۱۸۵/۱۴). عون بن جعفر در واقعه تستر (ابن قتیبه، ۱۹۹۲، ص ۲۰۶) یا در جنگ صفین به شهادت رسید (بلاذری، ۱۳۹۷، ۴۵/۲). برخی نیز احتمال داده‌اند که وی در سال ۶۱ هجری قمری در کربلا شهید شده است (مامقانی، ۱۴۳۱ ه‍.ق، ۲۰۹/۱۰).

۳-۳. محمد بن جعفر

محمد بن جعفر، فرزند دیگر اسماء و جعفر طیار بود. وی در جنگ صفین و در نبرد با مخالفان، یکی از سوارکاران و جنگ‌جویان سپاه امیرالمؤمنین (ع) بود و در میدان نبرد به شهادت رسید. درباره کیفیت شهادت او نقل شده است که میان محمد بن جعفر و عبیدالله بن عمر بن خطاب از سپاه معاویه و هم‌لشکریانش که حدود ده‌هزار نفر بودند، جنگ سختی در گرفت. سرانجام آن دو نفر به جنگ تن‌به‌تن روی آوردند و سپاهیان‌شان برای حمایت از آنان وارد جنگ شدند که در مدت کوتاهی تعداد زیادی کشته شدند. در این هنگام حضرت علی (ع) خود را به میدان جنگ رساند و دستور داد تا کشتگان را کنار زدند و جسد محمد بن جعفر و عبیدالله بن عمر را درحالی که دست در گردن یکدیگر داشتند، مشاهده کردند. امیرالمؤمنین (ع) با دیدن این صحنه فرمود: «به خدا قسم! این دست به گردن انداختن شما از سر دوستی نبوده است». (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۹ ه‍.ق، ۳۷-۳۸)

در منابع تاریخی، احتمالات دیگری درباره شهادت محمد بن جعفر مطرح شده است؛ از جمله شهادتش در واقعه تستر در سال هفدهم هجری (ابن قتیبه، ۱۹۹۲، ص ۲۰۶) یا در واقعه کربلا (مامقانی، ۱۴۳۱ ه‍.ق، ۲۰۹/۱۰)، اما این احتمالات به دلایل متعدد رجحان ندارد (مهدویان، ۱۳۸۵، ص ۱۴-۱۵) و گزارش شهادت او در جنگ صفین صحیح‌تر به نظر می‌رسد (خویی، ۱۴۰۹ ه‍.ق، ۱۶۶/۱۶).

درباره زمان درگذشت اسماء بنت عمیس ابهامات زیادی وجود دارد؛ برخی سال ۳۸ هجری (ابن کثیر، ۱۴۰۷ ه‍.ق، ۳۱۸/۷)، برخی سال ۴۰ هجری (ذهبی، ۱۴۱۴ ه‍.ق، ۲۸۷/۲) و در نقلی سال ۶۵ هجری (قائدان، ۱۳۸۰) را ذکر کرده‌اند. براساس نظر اخیر و شواهد و قرائنی مانند نقل مستقیم برخی روایات و حوادث تاریخی مهم توسط امام سوم و چهارم از این بانوی ارجمند و متعهد (اباذری، ۱۳۷۶، ص ۹۹) و دیدگاه‌هایی که وفات ایشان را پس از شهادت امیرالمؤمنین (ع) می‌داند (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۰۶ ه‍.ق، ص ۷۴۳)، به نظر می‌رسد عمر طولانی (۹۰ سال) داشته و در نهایت در سال ۶۵ هجری درحالی که از امامت حضرت سجاد (ع) پنج سال می‌گذشت، چشم از جهان فرو بسته است. نوشته سنگ قبر مطهرش در قبرستان باب الصغیر دمشق، با عبارت «المتوفیه عام ۶۵ هجری» نیز بیانگر همین مطلب است (اباذری، ۱۳۷۶، ص ۱۰۳). براین اساس، ایشان در زمان شهادت نوادگانش یعنی، فرزندان عبدالله بن جعفر در حادثه کربلا و در رکاب حضرت اباعبدالله الحسین (ع)، در قید حیات بوده است.

۴-۴. عون بن عبدالله بن جعفر

عون بن عبدالله بن جعفر، نوه پسری جعفر طیار است. پدرش، عبدالله، فرزند ارشد جعفر و اسماء تولد یافته حبشه (ابن هشام، ۱۳۷۵، ۳۵۹/۲) و مادرش حضرت زینب (س) است (ابوالفرج اصفهانی، ۱۴۱۹ ه‍.ق، ص ۱۲۴). عون بن عبدالله بن جعفر از یاران و

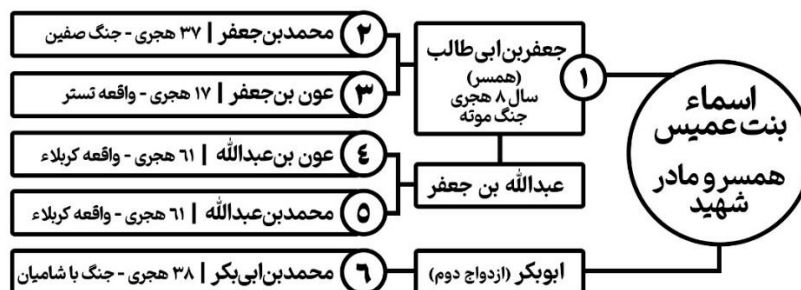
اصحاب امام حسین (ع) است که در واقعه کربلا شهید شد (ابن اعثم کوفی، ۱۴۱۱ ه‍.ق، ۱۱۱/۵). در زیارت ناحیه دربارۀ عون آمده است: «السَّلامُ عَلَى عَوْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ الطَّيَّارِ فِي الْجَنَّةِ، حَلِيفِ الْإِيمَانِ وَ مَنَازِلِ الْأَقْرَانِ، النَّاصِحِ لِلرَّحْمَنِ، التَّالِي لِلْمَثَانِي وَ الْقُرْآنِ» (ابن طاووس، ۱۳۶۷، ۷۵/۳-۷۶). بعد از حادثه جانسوز کربلا پدرش، عبدالله بن جعفر طیار، شهادت فرزندانش در رکاب امام حسین (ع) را از منت‌های خدا بر خود می‌دانست و همواره خداوند را شکر می‌گفت که اگر خود نتوانست همراه امام باشد فرزندانش او را یاری کردند (مفید، ۱۴۱۳ ه‍.ق، ۲۴/۲).

۳-۵. محمد بن عبدالله بن جعفر

وقتی امام حسین (ع) از مکه به سوی کربلا حرکت کرد، عبدالله بن جعفر طیار دو پسرش، عون و محمد را نزد امام حسین (ع) فرستاد و به آنها سفارش کرد که با امام (ع) همراه باشند و از او دفاع کنند. (مفید، ۱۴۱۳ ه‍.ق، ۶۹/۲) محمد بن عبدالله بن جعفر در معرکه کربلا و دفاع از امام مظلوم (ع) شهید شد (ابن شهر آشوب، ۱۴۱۲ ه‍.ق، ۲۵۴/۳) و نام خود را میان شهدای کربلا جاودانه کرد. در زیارت الشهداء از محمد بن عبدالله چنین یاد شده است: «السَّلامُ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ، الشَّاهِدِ مَكَانَ إِيهٍ، وَالتَّالِي لِأَخِيهِ، وَ وَاَقِيهِ بِيَدِهِ» (ابن طاووس، ۱۳۶۷، ۷۶/۳). در بین مورخین در مورد نام مادر وی که حضرت زینب (س) (کاشفی، ۱۳۸۱) یا خوصاء بنت خصفه بن ثقیف است (طبری، ۱۴۱۳ ه‍.ق، ۳۵۹/۴) اختلاف وجود دارد.

۳-۶. محمد بن ابی‌بکر

محمد بن ابی‌بکر، هرچند فرزند مشترک اسماء و جعفر نبود، اما در دامان مادری چون اسماء و در کنار برادران خود از جعفر بن ابی‌طالب پرورش یافت و یکی از فرماندهان و شهدای والامقام تاریخ اسلام به‌شمار می‌رود. وی در جنگ‌های حضرت علی (ع) علیه مخالفان، ایشان را همراهی کرد؛ به‌ویژه در جنگ جمل که امیرالمؤمنین (ع) را بر خواهرش، عایشه، ترجیح داد و در سپاه ایشان جنگید. پس از آن، با عزل قیس بن سعد از حکومت مصر، به پیشنهاد برادرش، عبدالله بن جعفر، به حکومت مصر انتخاب شد (الثقفی، ۱۳۵۵، ۲۱۲/۱)، اما محمد بن ابی‌بکر در مصر از سپاه عمرو بن عاص شکست خورد. دشمنان با نهایت قساوت او را به شهادت رساندند و جسدش را در پوست الاغ نهاده و آتش زدند (ابن شبه نیری، ۱۴۱۰ ه‍.ق، ۱۲۸۵/۴). خبر این واقعه برای مادرش، اسماء، چنان دردناک بود که به نمازخانه خود رفت و از شدت خشم، خون از سینه‌اش جاری شد (الثقفی، ۱۳۵۵، ۲۸۷/۱). امام علی (ع) درباره او فرمود: «محمد، پسر من از صلب ابوبکر است» (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۸۵، ۵۳/۶).

شکل ۱: اطلاع نگاشت از شمار شهدای خانواده جعفر (همسر، فرزندان و نوادگان اسماء بنت‌عمیس)

۴. نقش معنوی اسماء در شهیدپروری

همسران و مادران شهدا نقش بسیار مهمی در زندگی معنوی و پرورش شهید ایفا می‌کنند. آنان به‌حق، در فیض شهادت همسر و فرزندان خود سهیم هستند. این بانوان از سویی در جایگاه همسر و همراه زندگی شهید، در تمامی مراحل زندگی، مسئولانه و هم‌پای مجاهدان نقش‌آفرینی می‌کنند و از سوی دیگر پس از شهادت همسران خود، نقش برجسته‌تری در استمرار و تثبیت راه آنان بر عهده دارند؛ زیرا با نمایش اقتدار، قوت و استقامت، نماد زنده صبر و تقوا در جامعه‌اند و همواره با ارائه الگوی پایدار، فرزندان خود را ایثارگونه تربیت می‌کنند.

۴-۱. همراهی در فعالیت‌های مجاهدانه همسر

تفاوت عمده ازدواج با هر نوع شراکت دیگر در سرمایه‌ای است که زن و شوهر به مشارکت می‌گذارند. در این نوع مشارکت، سخن از اموال مادی نیست، بلکه عالی‌ترین سرمایه‌های انسانی یعنی قلب، روح، عواطف، احساسات و آمال‌ها و اهدافی است که به مشارکت گذاشته می‌شود. زمانی که زندگی در بستر طبیعی خود جریان می‌یابد، زوجین مسئولیت‌های عادلانه‌ای برعهده گرفته و در پی تحقق آرزوهای شیرین و مشترک خود برمی‌آیند، اما زمانی که شرایط سختی برای دین و رهبر جامعه پیش می‌آید، مسئولیت‌هایی فراتر از زندگی تازه شکل گرفته برای آنان ترسیم می‌شود.

زمانی که اسماء به‌تازگی با جعفر بن ابی‌طالب ازدواج کرده بود، دوشادوش وی عازم سفری پرخطر و سخت یعنی، سفر به حبشه شد. (ابن سعد، ۱۹۶۰، ۲۵/۴) او می‌دانست که حضور شوهرش در این کاروان، حضوری عادی و معمولی نیست، بلکه جعفر بن ابی‌طالب سفیر رسول خدا (ص) و فرمانده این کاروان انتخاب شده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ۴۱۹/۱۸). این مسئولیت خطیر، دشواری‌های بزرگ و طاقت‌فرسایی به‌دنبال داشت، اما اسماء لحظه‌ای در این همراهی تردید نکرد و با این اندیشه در کنار شوهر، همراه کاروان شد و به‌سوی حبشه هجرت کرد و نقش سرنوشت‌ساز خود را در قالب مجاهد فی سبیل‌الله (ر.ک.، النحل: ۴۱) در تاریخ ثبت کرد.

احساس همیاری، بالاتر و عمیق‌تر از احساس مسئولیت است و جنبه عملی آن را تشکیل می‌دهد و نوعی خودگذشتگی است. همیاری فقط کمک کردن نیست، بلکه بیشتر علاقه و هم‌فکری است. مفهوم همیاری در شرایط ویژه آن‌گاه بهتر درک می‌شود که انسان بداند بیشتر اختلافات در مواقعی بروز می‌کند که شرایط زندگی از حالت عادی خارج شده و حالت ویژه و بحرانی پیدا می‌کند. این سفر، سفری عادی از مکه به حبشه نبود، بلکه همانند دیگر رویدادهای مهم صدر اسلام جزو افتخارات به‌شمار می‌رود (القطب، و همکاران، ۲۰۰۵، ص ۲۱۲) و بانام «ذات‌الهِجْرَتین» (مامقانی، ۱۴۳۱ هـ، ۱۳/۱۵) باعث مباحث مهاجرین بود؛ زیرا سرتاسر این هجرت، سختی، ایثار، فداکاری، غربت، نگرانی و... و با هدف اطاعت از رهبری بود (ذهبی، ۱۴۱۴ هـ، ۵۸/۲).

سفر به حبشه به‌شکل مخفیانه و در شدیدترین وضعیت امنیتی و به‌دور از چشم مشرکین، در قالب گروه‌های چندنفره از مکه آغاز شد. (عاملی، ۱۴۲۶ هـ، ۲۴۵/۳) پس از رسیدن به حبشه، اضطراب بازگردانده شدن و تسلیم آنان به هیئت قریشی که در تعقیب مسلمانان تا حبشه نیز آمده بودند (ابن کثیر، ۱۴۰۷ هـ، ۸۹/۳)، توطئه‌های متعدد عمرو بن عاص و دادن نسبت‌های ناروایی مانند قتل، سرقت و اتهام ناپاکی به همسر اسماء (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۸۵، ۳۱۲/۶)، نقشه قتل و اقدام به ترور جعفر بن ابی‌طالب (ابن کثیر، ۱۳۹۵، ۱۷/۲) و از همه مهم‌تر پانزده‌سال زندگی در غربت (اباذری، ۱۳۷۶)، از والاترین همراهی‌های اسماء در جایگاه یک‌زن فداکار و همراهی در مجاهدت‌های همسرش بود. او با حضور در میدان، هم‌دوش همسر خود، سهم بزرگی در این همراهی داشت و باعث رشد معنوی جعفر بن ابی‌طالب نیز بود.

۴-۲. حمایت عاطفی و معنوی اسماء از جعفر بن ابیطالب

مهرورزی و دریافت محبت از نیازهای بنیادین انسان است که در تمامی افراد به اشکال مختلف ظهور می‌یابد. تأمین این نیاز عاطفی یکی از وظایف اساسی زن در خانواده است که چه در نقش همسری و چه در جایگاه مادری، باید به‌طور مؤثر و شایسته آن را ایفا کند: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ و از آیات او این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا به‌واسطه آنها آرامش بیابید و میان شما دوستی و محبت قرار داد. همانا در این امر نشانه‌هایی برای گروهی که تفکر کنند، وجود دارد» (روم: ۲۱). امام علی (ع) می‌فرماید: «هرگاه به خانه می‌آدم و به چهره فاطمه (س) می‌نگریستم، تمام غم و اندوهم برطرف می‌شد» (اربلی، ۱۳۸۱، ۳۶۳/۱).

حمایت عاطفی و معنوی از همسر، نشانه توجه، احترام و مراقبت از اوست. این حمایت به هر دو طرف کمک می‌کند تا در مواقع دشوار، سختی‌ها را با پشتیبانی یکدیگر سپری کنند. این نوع حمایت نقش بسیار مهمی در تقویت ارتباط زوجین، افزایش اعتماد به یکدیگر، حل مشکلات و ساختن خانواده‌ای سالم و پایدار دارد. حمایت عاطفی از همسر، اکسیر بارزشی است که هم زندگی مشترک را پر از عشق و انرژی مثبت می‌کند و هم به مرد این اطمینان و آرامش را می‌دهد تا در راستای اعتلای خانواده

بتواند گام‌های مهم و سخت زندگی را آسوده طی کند. حمایت عاطفی باعث ایجاد ارتباط معنوی سالم براساس ارزش‌های دینی می‌شود. مبتنی بر همین رابطه معنوی، محیط خانه به سمت همدلی و همراهی میان اعضای خانواده پیش می‌رود و باعث تشویق به اعمال نیکو، پشتیبانی در مواقع دشوار و بحرانی، و توجه به سلامت روحی و روانی می‌شود. این تجربه زندگی دینی مشترک می‌تواند به تقویت ارتباط معنوی بین همسران کمک کند.

در خانواده شهدا، نقش حمایتی زن از شوهر بسیار چشمگیرتر است. عامل این فزونی، عمل ارزشمندی است که مجاهد با جاودانه ساختن نام خود و با نثار جان در راه خدا بدان دست می‌یابد. به‌درستی که عروج آسمانی یک‌مرد زمینی به پشتوانه یک‌زن، حقیقت پیدا می‌کند. اسما بنت‌عمیس، توانست با حضور محبت‌آمیز و حمایت معنوی و عاطفی، شوهر خود، جعفر بن ابی‌طالب، را در مواقع مختلف تقویت و او را از نظر روحانی پشتیبانی کند. او توانست این احساس را در شوهر خود ایجاد کند که می‌تواند با اطمینان خاطر و مانند یک‌پشتیبان، انگیزه و اعتماد به نفس بیشتری برای دستیابی به اهداف نیکو، رشد روحانی و رسیدن به فوز دنیوی داشته باشد. این ارتباط نیکو و معنوی بین اسما و جعفر، آنها را به الگوهای موفق و معنوی تبدیل کرد که برای دیگران الهام‌بخش باشند.

۴-۳. پر کردن خلأ و نبود همسر در زندگی

یکی دیگر از فداکاری‌های همسران شهدا، مواجهه با چالش‌ها و وظایفی است که در نبود شوهر بر عهده آنها قرار می‌گیرد. این زنان باید جای خالی همسر را در خانواده پر کنند و از عهده وظایف او برآیند. مرد زمانی می‌تواند در میدان نبرد و عرصه جهاد با خیالی آسوده و مؤثر به وظیفه الهی و شرعی خود عمل کند که همسرش بتواند وظایف مهم و سنگینی را که به‌طور طبیعی برعهده مرد است، بپذیرد و برای تداوم زندگی، جایگزینی شایسته برای او باشد. اگر مرد، شهید شود مسئولیت‌ها و اموری مانند مدیریت مالی، حفظ سلامت و رفاه خانواده، تحصیل و تربیت فرزند، حفظ حقوق و امنیت خانواده، و ارتقای معنویت و ارزش‌های روحی در خانواده به‌طور دائم بر عهده همسر شهید قرار می‌گیرد که باید با همکاری و همبستگی سایر اعضای خانواده انجام شود. صبح روزی که پیامبر اسلام (ص) برای ابلاغ خبر شهادت و اظهار تسلیت و همدردی با خانواده جعفر طیار در خانه‌اش حضور یافت، اسما برای تأمین معیشت زندگی از صبح مشغول دباغی پوست بود و در همان حال، امور منزل و رسیدگی به فرزندان را نیز انجام داده بود. اسما جریان آن روز را چنین نقل می‌کند: «در صبح روز شهادت جعفر، من چهل پوست دباغی کردم. علاوه بر آن، آرد خمیر کردم، بچه‌هایم را شست‌وشو دادم و نظیف کردم. رسول خدا (ص) به خانه ما آمد و فرزندان جعفر را خواست. فرزندان را خدمت ایشان بردم. دیدم آنها را به سینه خود چسباند و بویید و اشک از دیدگانشان جاری شد. عرض کردم: ای رسول خدا (ص)! دست یتیمی بر سر آنها می‌کشی؛ مگر از جعفر خبری به شما رسیده است؟ پیامبر (ص) که از عقل و فهم من متعجب شده بود، فرمود: "آری، امروز به شهادت رسید." من گریان شدم...» (ابن سعد، ۱۹۶۰، ۲۸۲/۸)

سید محسن امین پس از نقل این روایت می‌نویسد: «این روایت بیانگر حسن اداره منزل و مدیریت شایسته خانواده و مراقبت از فرزندان و تلاش و سخت‌کوشی زنان عرب و همسران شهدا در محیط خانه است. شوهر اسما به سفر رفته بود و او باوجود داشتن سه‌فرزند، در صبح زود موفق شده بود چهل پوست را دباغی کند و علاوه بر آن، آرد آسیاب کرده و نان نیز تهیه کند.» (امین، ۱۴۰۳، ۳۰۶/۳) بنابراین، مشارکت همسران شهدا در جهاد میدانی همسران خود، این‌گونه شکل می‌گیرد. آنها با فداکاری، صبر، شجاعت و ایثاری که در مواجهه با این وقایع نشان می‌دهند، نقش مهمی در حفظ ارزش‌ها، آرمان‌ها و حقوق شهید و خانواده‌های شهدا بر عهده دارند. این بانوان همواره تلاش می‌کنند تا نیازهای مادی و معنوی خانواده را به‌گونه‌ای تأمین کنند که فرزندان و بازماندگان شهید بتوانند دشواری‌های قبل و بعد از شهادت را با نهایت درایت و بردباری مدیریت کنند.

۴-۴. ادب الهی در تربیت و پرورش فرزندان

از دیگر وظایف همسران شهدا، افتخار بزرگ تربیت و پرورش فرزندان شهید است. زمانی که یک‌شهید برای دفاع از اسلام و اطاعت از ولی زمان خود در جبهه‌های نبرد به شهادت می‌رسد، همسرش به نشانه ادای احترام به راه و اهداف شامخ او و قدردانی از جان‌نثاری‌اش، تمام همت و تلاش خود را برای تربیت فرزندانش به کار می‌گیرد. همسر شهید با تکیه بر توانایی‌های تربیتی و

پرورشی برخاسته از قدرت معنویت، تلاش می‌کند فرزندان را طوری تربیت کند که ارزش‌ها و آرمان‌های پدرشان را در آنها جاودانه سازد.

اسماء بنت‌عمیس با اتکا بر قدرت روحی و ایمانی خود، مانند ستونی استوار در خانواده، کوشید تا ارزش‌ها و معیارهایی که جعفر بن ابی‌طالب برای آنها جان خود را فدا کرده بود، به نسل‌های آینده منتقل کند. اسماء با توکل به پروردگار، به‌تنهایی مسئولیت تربیت فرزندان را بر عهده گرفت، غبار یتیمی را از چهره آنها زدود و جوانانی بایمان، شجاع و غیرتمند پرورش داد که هریک از آنها در مدت‌زمان کوتاهی مانند پدر در شهر مدینه درخشیدند و زبانزد همگان شدند. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷، ص ۴۸۷) مؤمنان به حال فرزندان اسماء غبطه می‌خوردند و دشمنان و حسودان نیز همواره نسبت به آنها حسادت ورزیده و مورد چشم‌زخم قرار می‌دادند (ترمذی، ۱۴۱۹، ۳۹۵/۴). روایت شده است که روزی اسماء بنت‌عمیس خدمت پیامبر (ص) شتافت و از این ماجرای خطرناک به رسول خدا (ص) شکایت برد و عرض کرد: «ای رسول خدا! فرزندان جعفر همواره مورد چشم‌زخم حسودان و بداندیشان واقع می‌شوند. آیا اجازه می‌دهی دعایی نوشته و همراهشان باشد تا از گزند دیدگان تنگ‌نظر در امان باشند؟» حضرت در جواب اسماء فرمود: «آری، اشکالی ندارد. اگر قرار بود چیزی بر قضا و قدر الهی پیشی گیرد، همین چشم‌زخم افراد بددل است» (شعیری، ۱۴۱۳هـ.ق، ص ۴۴۳).

اسماء، در جایگاه همسر شهید، باوجود غم و اندوه بزرگ ناشی از فقدان همسر، با صبر، عشق و ایمان الگویی مقتدر برای فرزندان شد و ادامه مسیر زندگی خود را تربیت نسل شهید قرار داد. وی با انعکاس ارزش‌های شهیدپروری در رفتار و اعمال خانواده، پایبندی و وفاداری خود را به مقام شهید و آرمان‌های او نشان داد و در حفظ میراث شهید بزرگوارش تلاش کرد. حاصل سیره تربیتی صحیح و اصولی ایشان، ارائه چهره‌های بزرگ ولایی به جامعه اسلام بود. برای نمونه، در مورد محمد بن ابی‌بکر در حدیثی از ابن‌سنان از امام صادق (ع) نقل شده است: «تجابت محمد بن ابی‌بکر از سوی مادرش اسماء بنت‌عمیس است» (ابن حجر عسقلانی، ۱۳۲۵، ۳۸۹/۱۲).

۴-۵. تقویت ارتباطات خانوادگی

به‌دنبال شهادت سرپرست خانواده، دوران دشوار و سختی ایجاد شده و اوضاع و احوال خانواده دگرگون می‌شود. در این مواقع، نقش و مسئولیت‌های همسر شهید به‌مثابه پایه اصلی در تقویت و حفظ ارتباطات خانوادگی، بسیار حیاتی و اساسی است. همسر شهید با برقراری ارتباط صحیح با اعضای خانواده و دوستان و همراهان شهید می‌تواند به ایجاد فضایی سرشار از اعتماد، احترام و صمیمیت در خانواده کمک کند و ارتباطات میان اعضای خانواده را تقویت نماید. همسر شهید با داشتن فهم و شناخت عمیق از ارزش‌ها و ایده‌های شهید، می‌تواند این ارزش‌ها را به فرزندان و اعضای خانواده منتقل کند و از آنها برای ساختاردهی و رشد سالم خانواده بهره‌برد. ایجاد فضایی امن و آسوده برای اعضای خانواده، تشویق به ابراز عشق و احترام متقابل بر مبنای دستورات دینی و الهی، و پشتیبانی از همدلی و همبستگی خانواده به‌منظور پرورش شخصیت اجتماعی و رشد معنوی از دیگر وظایف مهم همسر شهید در تقویت ارتباطات خانوادگی است.

سیره تربیتی همسر جعفر بن ابی‌طالب در زمانی که مسئولیت وی پس از شهادت همسرش برجسته شد، نشان می‌دهد که وی از شیوه‌های متعددی برای حفظ و ارتقای ارتباطات خانوادگی میان فرزندان و با خانواده همسر خود بهره می‌برد. مهم‌ترین اقدام او استحکام و استوارسازی ارتباط با امیرالمؤمنین (ع) و حضرت زهرا (س) بود. رفت‌وآمد به خانه آن حضرت (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷، ص ۴۹۸) و خدمت‌گزاری به حضرت زهرا (س) و حسنین (ع) (یعقوبی، ۱۳۴۳، ۱۱۵/۲) سبب شد فرزندان خود را در پرتو ولایت امیرالمؤمنین (ع) پرورش دهد، شوق شهادت را در وجودشان شعله‌ور کند و به‌تبع همین عشق و ارادت به خاندان عصمت، پسران خود عبدالله را به ازدواج با حضرت زینب (النقدی، ۱۹۶۴، ص ۷۶) و عون را به وصلت با ام‌کلثوم (بالذری، ۱۳۹۷، ۱۹۰/۲) دختران پاکیزه و گرامی امام علی (ع) و حضرت زهرا (س) درآورد. بنابراین، اسماء برای ساختاردهی و تقویت ارتباطات خانوادگی، با ترویج ارزش‌های شهید، ایجاد فضای صمیمی و اعتماد بین اعضای خانواده، حفظ ارتباط با خانواده شهید و بهره‌گیری از تجربیات آنان تلاش کرد تا در پرتو معنویت اسلامی، شیوه‌های تربیتی خاصی را به‌کار بندد و به نیازها و مسائل خانوادگی پاسخ دهد.

۴-۶. حفظ و ترویج ارزش‌های شهید

خانواده شهید، به‌ویژه همسران آنها، مروجان اصلی فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه به‌شمار می‌روند. همسر شهید با زنده نگه‌داشتن یاد و خاطره او و تبیین مفاهیم شهید و شهادت، در استمرار جهاد نقش‌آفرینی می‌کند. وی از جایگاه و نام همسر شهید که ادامه‌دهنده اهداف و آرمان‌های مقدس اوست، پاسداری می‌نماید، برای حفظ و ترویج ارزش‌های شهید، از او برای فرزندان الگوبرداری می‌کند. سینه همسر شهید به‌دلیل یک‌عمر همراهی، گنجینه‌ای از خاطرات است که با نقل سخنان و یادآوری آنها، فضائل و مقام شهید را ارج می‌نهد. در عصر کنونی، همسران شهدا به شیوه‌های مختلفی همچون مصاحبه، انتشار کتاب، حضور در یادواره‌ها، برگزاری مراسم، بیان خاطرات و خصوصیات فردی شهید مانند شجاعت، ایثار، ازخودگذشتگی، صلابت، ایمان و معنویت، یاد و راه شهیدشان را زنده نگه می‌دارند و قدردان ایثار او هستند.

اسماء بنت‌عمیس پس از شنیدن خبر شهادت همسرش، در نخستین اقدام از رسول خدا (ص) درخواست کرد تا به پاس ارج نهادن به جهاد عظیم او و تقدیر از جانفشانی‌های فرمانده، مراسمی برای گرامیداشت یاد شهید برگزار شود که پیامبر اکرم (ص) با این درخواست موافقت کرد. (واقدی، ۱۴۰۹هـ.ق، ۷۶۷/۲) در تاریخ آمده است که پیامبر (ص) برای تسکین دل و تسلاي خاطر اسماء به او فرمود: «ای اسماء! می‌خواهی تو را بشارت دهم؟» اسماء پاسخ داد: «بلی، پدر و مادرم فدای تو باد یا رسول‌الله». پیامبر (ص) فرمود: «خدا برای جعفر دو بال قرار داده است که در بهشت پرواز می‌کند». اسماء بی‌درنگ از پیامبر خواست که در عموم نیز اعلام کند که خداوند با چنین مرتبه‌ای او را عزت بخشیده است (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۸۵، ۷۱/۱۵).

عبدالله بن جعفر اتفاق آن روز را چنین تعریف می‌کند: «پس از درخواست مادرم، حضرت [پیامبر اکرم (ص)] برخاست و دست مرا گرفت و به سمت مسجد برد. بالای منبر رفت و در حالی که حزن و اندوه در چهره‌اش نمایان بود، رو به مردم فرمود: "پیوندهای خویشاوندی و دوستی به برادر و پسر عم بسیار نزدیک است، و به‌درستی که جعفر شهید شد و خدا او را دو بال داد که در بهشت با آن بال‌ها پرواز می‌کند"». (بیهقی، ۱۴۰۵، ۳۷۱/۴) اسماء همچنین در پاسداشت مقام معنوی شهید خود و در رثای جعفر بن ابی‌طالب، ابیات زیر را سرود:

یا جعفر الطیار خیر مضرب	للخیل یوم تطاعن وتشاح
قد کنت لی جبلا ألوذ بظله	ترکتی أُمشی بأجرد ضاحی
قد کنت ذات حمیه ما عشت لی	أُمشی البراز و أنت کنت جناحی
وإذا دعت قمریه شجنا لها	یوما علی فنن بکیت صباحی
فالیوم أخشع للذلیل و أتقی	منه و أدفع ظالمی بالراح

(قاضی نعمان، ۱۴۰۹هـ.ق، ۲۰۷/۳؛ حافظ مزی، ۱۴۰۰هـ.ق، ۶۳/۵)

۴-۷. الگوبردازی و اسوه‌سازی از شهید در خانواده

انسان‌ها و جوامع با الگوها هویت خود را می‌یابند و به‌واسطه آنها ارزش‌های مختلف را در خود نهادینه می‌کنند. فرآیند الگوبرداری انسان، بیشتر با تقلید آگاهانه شکل می‌گیرد و حس قهرمان‌جویی این فرآیند را تقویت و اشباع می‌کند. در منابع اسلامی نیز بر بهره‌گیری از الگو و پیروی از اسوه‌های حسنه تأکید فراوان شده است؛ همان‌گونه که خداوند می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (احزاب: ۲۱). از این‌رو، در تربیت اسلامی نقش روش الگویی به‌روشنی دیده می‌شود؛ روشی که بر محور الگودهی و ارائه نمونه‌های عینی و عملی استوار است. در این روش، مربی تلاش می‌کند نمونه رفتار و کردار مطلوب را در معرض دید متربی قرار دهد تا شرایط لازم برای الگوبرداری و تقلید فراهم شود (قائمی مقدم، ۱۳۸۲، ص ۲۵-۳۷).

فرآیند همانندسازی از دوران کودکی آغاز می‌شود؛ زمانی که کودک به‌طور ناخودآگاه رفتارها و حرکات اطرافیان را تقلید می‌کند. با رشد ذهنی و افزایش تجربه، این تقلید به‌صورت آگاهانه و ارادی صورت می‌گیرد و رفتارها به‌طور دقیق‌تری کنترل می‌شوند. به‌همین دلیل، خانواده در کنار سایر عوامل، نقش بسیار مهمی در الگوسازی دارد؛ زیرا خانواده کانونی مقدس، سرنوشت‌ساز و پایگاه انس و هدایت است؛ جایی که شخصیت انسانی شکل می‌گیرد و هویت فرد تکوین می‌یابد و محیطی مناسب برای تغییر

اخلاق و رفتار فراهم می‌شود. پس از خانواده، جامعه نیز نقش قابل توجهی ایفا می‌کند (اسحاقی، ۱۳۸۷، ص ۳۴-۳۵). کودکان و نوجوانان با الگوبرداری از والدین، مفاهیم ارزشی فرهنگ ایثار و شهادت را می‌آموزند.

از بنیادی‌ترین نقش‌های معنوی اسماء بنت‌عمیس در تربیت دینی، ارائه الگو و اسوه‌سازی از پدر شهید برای فرزندان بود. هدف وی انتقال ارزش‌ها و فضایل جعفر به فرزندان بود تا آنها بتوانند به همان درجات معنوی دست یابند و راه پدر شهید خود را ادامه دهند. با درخواست هوشمندانه اسماء از پیامبر (ص) مبنی بر اعلام عمومی فضائل و رشادت‌های جعفر به مردم: «لَوْ جَمَعَتِ النَّاسَ وَ أَخْبَرْتَهُمْ بِفَضْلِ جَعْفَرٍ لَأُتِنَسَى فَضْلُهُ» (برقی، ۱۳۷۱، ۲/۴۲۰)، شهرت فرمانده شهید با لقب «ذوالجناحین» در تاریخ ماندگار و افتخاری برای خانواده به‌ویژه فرزندان شد. به‌گونه‌ای که هرگاه عمرین خطاب عبدالله بن جعفر را می‌دید، می‌گفت: «السلام علیک یا ابن ذی الجناحین» (ابن اثیر، ۱۴۰۹ ه‍.ق، ۵۴۱/۱).

پس از وصلت اسماء با امیرالمؤمنین (ع)، فرزندان در بحث و مفاخره درباره برتری عبدالله بن جعفر و محمد بن ابی‌بکر بر یکدیگر، عبدالله خود را به‌دلیل جایگاه پدرش برتر می‌دانست (ابن سعد، ۱۹۶۰، ۴/۴۱) و در دل به وجود پدر شهیدش افتخار می‌کرد: «أَنَا أَكْرَمُ مِنْكَ وَأَبَى خَيْرٌ مِنْ أَيْبِكَ» (ذهبی، ۱۴۱۴ ه‍.ق، ۳/۵۱۹). اسماء با الگوبرداری از همسر شهید خود توانست فرزندان را در راه پدر، که همان راه رسیدن به سعادت و کسب رضای الهی است، هدایت کند. این مسئله نشان‌دهنده تأثیر عمیق الگوهای ارزشمند در تربیت نسل جدید و ادامه مسیر شهدا توسط اسماء است.

۴-۸. تقویت ایمان و ارزش‌های معنوی در خانواده

مادر به‌مثابه مربی انسان‌ساز و پرورش‌دهنده جامعه شناخته می‌شود و سعادت یا شقاوت جامعه تا حد زیادی به محبت، تربیت و پرورش فرزندان توسط او بستگی دارد. زنان، در راستای همان رسالتی که خالق یکتا برایشان مقدر کرده است، نقش‌آفرینی می‌کنند. حضرت فاطمه (س) می‌فرماید: «آن‌گاه که زن در منزل به امور خانه و تربیت فرزند می‌پردازد به خدا نزدیک‌تر است» (نوری، ۱۴۰۸ ه‍.ق، ۱۸۲/۱۴).

زن محور توحید و ایمان و عامل تقویت دین‌باوری در خانواده است. مراقبت از روحیات توحیدی فرزندان و گسترش معنویت در فضای خانواده، رسالت اصلی مادری اوست؛ زیرا همان‌گونه که مسئولیت سلامت جسمی اعضای خانواده به‌طور طبیعی برعهده مادر است، سلامت معنوی نیز از او سرچشمه می‌گیرد. مادر با ایجاد فضایی سرشار از ایمان، توحید و معنویت می‌تواند به تقویت روحیات توحیدی فرزندان و سایر اعضای خانواده کمک کند. (شفیعی و جزایری، ۱۳۹۷، ص ۴۰) زن در نقش مادری و همسری، با انعکاس ارزش‌های دینی و ایمانی، محیطی معنوی و رشددهنده فراهم می‌کند تا اعضای خانواده به‌سوی تعالی هدایت شوند. زن می‌تواند با رعایت فضائل اخلاقی و بهره‌گیری از کارکردهای معنویت اسلامی مانند خوش‌اخلاقی و خوش‌رفتاری نسبت به همسر و فرزندان، ایمان را تقویت و نهاد خانواده را استوار سازد (پرتوی، و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۳۰-۱۳۴). هنگامی که زن از ویژگی‌هایی چون صداقت، احترام، گذشت، نرم‌خویی و انصاف برخوردار باشد، خانواده از آسیب‌های ویرانگر بسیاری در امان خواهد بود (حسینی و ولایتی فاضل، ۱۴۰۱، ۳۲-۳۵).

اسماء بنت‌عمیس، با آگاهی از این وظیفه خطیر زن برای تقویت دین‌باوری خانواده و تحقق معنویت اسلامی در زندگی، از هیچ تلاشی دریغ نکرد. او علاوه بر حمایت معنوی از همسرش، فرزندان را مطیع و محب امام تربیت کرد، به‌گونه‌ای که همگی از اصحاب و یاران امام علی (ع) و از آن حضرت به‌شمار می‌رفتند.

۴-۹. اسطوره بی‌نظیر صبر و پایداری

صبر یکی از برترین فضائل اخلاقی است که به پشتوانه معرفتی نیاز دارد. انسان باید حقیقت و حکمت امور را به‌خوبی بشناسد تا بتواند در برابر سختی‌ها و ناملایمات صبر و شکیبایی پیشه کند. پایداری در راه حق، نتایج ارزشمندی به همراه دارد و غ جایگاه صابرین را چنین توصیف می‌کند: «إِنَّمَا يَوْفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (الزمر: ۱۰). اگرچه عنوان شهید بر بلندای تمامی ارزش‌های انسانی می‌درخشد، نباید از یاد برد که این نورانیت و عظمت، مرهون صبر و ایستادگی بی‌بدیل مادران و همسران شهداست. اینان اینان سرچشمه نورانی هستند که بدون نقش بی‌بدیلشان امکان به وجود آمدن چنین نورانیتی وجود نداشت.

اهمیت توجه به همسران و مادران شهدا، نه فقط به دلیل جایگاه و مقام ایشان است، بلکه به دلیل اوج نیاز جامعه دینی به چنین الگوهایی است که همواره با حضور خود، جامعه‌ای را در مسیر تعالی و معنویت قرار می‌دهند. این بانوان، مصداق حقیقی کلام نورانی امام صادق (ع) هستند که با صبرپیشگی اجر هزار شهید را می‌برند (کلینی، ۱۳۸۷، ۳/۳۳۷).

اسماء بنت‌عمیس، هم در همراهی با همسرش در هجرت پرخطر به حبشه و زندگی در سختی غربت (اباذری، ۱۳۷۶، ص ۲۰) نماد صبر و استقامت بود و هم پس از شهادت جعفر طیار، صبری کم‌نظیر از خود نشان داد (ابن سعد، ۱۳۶۰، ۸/۲۲۰). صبر بر ادامه زندگی بدون وجود همسری همچون جعفر بن ابی‌طالب که تکیه‌گاه زندگی‌اش بود و پناه و سنگ‌صبور بودن فرزندان جعفر، نمایانگر عظمت صبر این بانوی گرامی است: «فقال رسول الله أتخافين عليهم وأنا وليهم في الدنيا والآخرة» (ابن‌عنه، ۱۴۱۷هـ، ص ۳۶). اسماء، در مقام مادری که فرزند خود را در راه خدا قربانی کرد و در عزایش در عبادتگاه خود به ماتم می‌نشست، تبلور صبر بر مصیبت است: «و قامت الى مسجدها حتى تشخّبت دما» (الثقفی، ۱۳۵۵، ۱/۲۸۷).

مادران و همسران شهدا، الگوی شکیبایی، مقاومت و ایستادگی‌اند و یادگاران گران‌بهایی هستند که همواره شایسته سپاس و قدردانی جامعه‌اند؛ زیرا شجاعت و ایثار شهید، میراث همسر فداکاری است که در تربیت و پرورش فرزندان با معیارهای اسلامی و به بهترین نحو، نقش‌آفرینی کرده است. همسر شهید با صبر و تلاش‌های مخلصانه در سرپرستی و تربیت یادگاران شهید، سهمی بزرگ در دفاع از اسلام و استمرار راه شهداء دارد.

نتیجه‌گیری

شخصیت اسماء بنت‌عمیس در جایگاه عنصری انسان‌ساز، نقش بسیار مؤثری در تقویت معنویت در خانواده، ترویج روحیه ایثار و شهادت و ارتقای ارزش‌های شهیدپروری در زندگی خانوادگی ایفا نموده است. تحقق این رسالت عظیم فقط با محوریت زن در کانون خانواده میسر می‌شود. اسماء بنت‌عمیس، با برخورداری از ویژگی‌های شخصیتی ذیل، توانست در دامن پاک خویش، فرزندان شهید و شاهد تربیت نماید و هرگز از شهادت همسرش جعفر بن ابی‌طالب دچار تردید نشود، استوار قدم بردارد و در دشوارترین شرایط از مذهب و رهبر خویش با جان و دل حمایت کرد.

۱. ایمان خالص و تقوای الهی

از بارزترین ویژگی‌های این بانوی بزرگوار، ایمان راسخ و تقوای الهی وی است. (ر.ک، شکل ۲، حلقه اول) از آنجا که ایمان، عامل اصلی تحولات درونی افراد جامعه است، هر میزان که ایمان و معنویت افزایش یابد، امکان تحولات معرفتی و اجتماعی بر مبنای ایمان نیز تقویت می‌شود. ایمانی که آثار مادی و معنوی آن در تمامی ابعاد و عرصه‌های زندگی نمایان و روشن است. درباره برتری ایمان اسماء (ابن‌اثیر، ۱۴۰۹هـ، ۱۲/۷) می‌توان اظهار داشت که وی همراه با همسرش، از نخستین اسلام‌آوردندگان و بیعت‌کنندگان با پیامبر (ص) در دعوت عشیره خود در «یوم الدار» بود (ذهبی، ۱۴۱۴هـ، ۲/۲۸۳؛ ابن سعد، ۱۹۶۰، ۸/۲۱۹). در مرتبه معنوی و خلوص معرفتی ایشان همین بس که امام باقر (ع) از ایشان در جایگاه بانویی «من أهل الجنة» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۹۵/۲۲) یاد نموده است. همچنین، رسول خدا (ص) محبوبیت و کرامت ایشان را ناشی از ایمان خالص او دانسته است: «أحبهنّ لإيمانهنّ» (بالاذری، ۱۳۹۷، ۲/۴۴).

۲. اطاعت و ولایت‌مداری

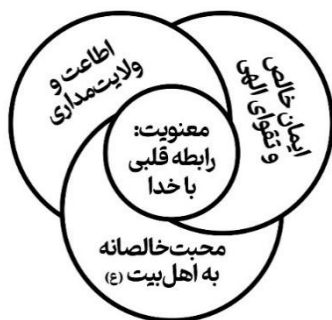
رکن و اساس توحید و ایمان، ولایت‌پذیری و ولایت‌مداری است. (ر.ک، شکل ۲، حلقه دوم) ولایت در مکتب اسلام دارای جایگاهی بس والا است، به گونه‌ای که تحقق و عینیت یافتن آموزه‌های اسلامی و پذیرش آنها منوط به ولایت و محور و مدار آن است: «لَا يَقْبَلُ اللَّهُ الْإِيمَانَ إِلَّا بِوَلَايَتِهِ وَ طَاعَتِهِ» (طبری آملی، ۱۳۸۳، ص ۴۲). اسماء در مرتبه‌ای از ایمان قرار داشت که خود را همواره مطیع رسالت و ولی زمان می‌دانست. اطاعت از امام در تمام عرصه‌های زندگی ایشان جاری و ساری بود. پس از صدور فرمان هجرت به حبشه توسط پیامبر (ص) (العینی، ۱۴۲۱هـ، ۷/۲۶۸؛ الصالحی، ۱۴۱۴هـ، ۲/۳۶۳)، وی بدون هیچ‌گونه تردید

و تأمل، همراه همسرش، جعفر بن ابی طالب، در این هجرت شرکت نمود و خطرات و دشواری‌های آن را تحمل کرد (ابن کثیر، ۱۴۰۷، ۲۳۴/۴) و یاور همسر خود در سرپرستی مهاجران شد (ابن هشام، ۱۳۷۵، ۳۲۳/۱).

ریشه ولایت‌مداری در محبت و عشق نهفته است؛ چراکه محبت، اساس و بنیاد هر نوع ولایت است. بدون وجود علاقه و گرایش قلبی، پیوند معنوی و روحی شکل نخواهد گرفت. محبت به خدا، پیامبر خدا(ص) و اهل بیت (ع) تنها احساسی درونی و علاقه صرف نیست، بلکه این محبت در رفتار و عملکرد فرد ظهور و بروز عینی می‌یابد. اسماء نیز در ولایت‌مداری به گونه‌ای تسلیم بود که هنگام دریافت خبر شهادت همسرش، با توصیه و تسلی پیامبر (ص) که فرمود: «يَا أَسْمَاءُ لَا تَقُولِي هَجْرًا وَلَا تَضْرِبِي صَدْرًا... عَلَى مِثْلِ جَعْفَرٍ فَلَتَبْكِ الْبَاكِئَةَ» (ابن سعد، ۱۹۶۰، ۲۲۰/۸) صبر پیشه نمود و هرگز نسبت به سختی‌های زندگی و یتیم شدن فرزندانش، اظهار نارضایتی نکرد و همواره شکرگزار خداوند بود.

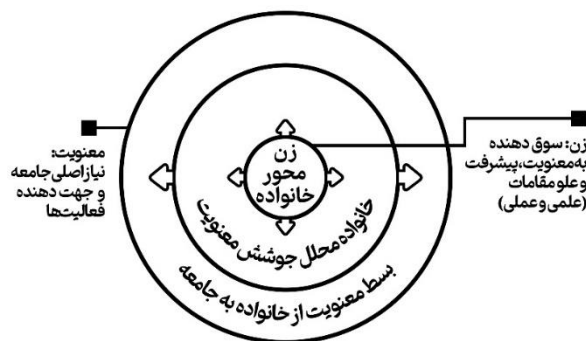
۳. محبت خالصانه به اهل بیت (ع)

عشق به اهل بیت (ع) زمینه‌ساز عشق به خداوند است و دوست داشتن آنان به معنای مهرورزی به ارزش‌های والای الهی است. رسیدن به کمالات معنوی و انسانی عالی بدون دوستی انوار الهی امکان‌پذیر نیست و حتی پذیرش اعمال نیز مشروط به محبت و ولایت اهل بیت (ع) است. (ر.ک، شکل ۲، حلقه سوم) از آثار مهم محبت می‌توان به حرکت آفرینی، پویایی، اطاعت‌پذیری، انس با محبوب، کسب آرامش، اطمینان و امید به آینده اشاره کرد. تنها نقطه روشن و امیدبخش در زندگی پر از سختی اسماء، عشق به خاندان پیامبر (ص) و به‌ویژه خدمت به حضرت زهرا (س) بود. (یعقوبی، ۱۳۴۳، ۱۱۵/۲) نقل‌های تاریخی متعددی مبین ارادت و خدمت صادقانه این بانوی گرامی به حضرت زهرا (س) و امیرالمؤمنین (ع) است، از جمله: حضور در جایگاه شاهد برای حضرت زهرا(س) در جریان فدک (محلای، ۱۳۶۹، ۲۴/۲)، حضور بر بالین حضرت زهرا(س) هنگام شهادت ایشان (یعقوبی، ۱۳۴۳، ۱۱۵/۲)، خوشحال نمودن حضرت زهرا(س) با ساخت تابوت ویژه برای ایشان (امین، ۱۴۰۳، ۳۰۷/۳)، شرکت در غسل و تشییع حضرت زهرا(س) براساس وصیت آن حضرت (اربلی، ۱۳۸۱، ۱۲۲/۲)، حفاظت از جان امیرالمؤمنین(ع) در برابر توطئه قتل آن امام (محلای، ۱۳۶۹، ۳۰۸/۲)، نقل احادیثی در مورد منزلت و فضیلت امیرالمؤمنین (ع) (الشیروانی، ۱۴۱۷) و

شکل ۲: حلقه‌های معنویت در نقش آفرینی اسماء در شکل‌دهی ارزش‌های شهیدپروری

اوج دلدادگی اسماء، در پیوند دادن فرزندان خردسال خود با خاندان رسالت (ص) و عجین کردن وجود آنان با محبت اهل بیت (ع) است. فراهم نمودن زمینه این محبت، نقش بسزایی در شکل‌گیری شخصیت و وجود فرزندان ایشان داشت. بدین ترتیب، نسلی را به آینده هدیه داد که در زندگی خود با آل محمد (ص) مرتبط و از محبین آن خاندان بودند. جوهره مباحث پیشین مؤید این نکته است که زن، مرکز و محور معنویت در خانواده است. در الگوی معنویت اسلامی، زن نقشی محوری در ارتقاء جایگاه معنوی خانواده ایفا می‌کند. جایگاه زن با لطافت، زیبایی و گرمای محبت به‌گونه‌ای ترسیم شده است که هم خود و هم محیط پیرامونش (چه در داخل خانه و چه در سایر محیط‌ها) را به‌سوی معنویت سوق می‌دهد. زن محور اصلی جوشش معنویت در خانواده است که آن را از کانون گرم خانواده به جامعه تسری و گسترش می‌دهد. (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۳/۲۵)

شکل ۳: الگوی بسط معنویت با محوریت زن

منزلت معنوی اسماء بنت عمیس، فضای خانه را با معنویت اشراب کرده و با ایفای نقش محوری و حمایت مستمر از همسر و فرزندان، زمینه‌ساز ارتقای ارزش‌های شهیدپروری و رشد معنوی در محیط زندگی شد. این همراهی صبورانه، امکان پرواز فرزندان را به سوی آسمان‌های فراهم نمود. زندگی این بانوی ولایی، سرشار از شور، شوق و فضایل اخلاقی است. بررسی سیر زندگی ایشان نه فقط برای زنان، بلکه برای مردان نیز آموزنده خواهد بود. مردانی که امروز در پی سعادت و خوشبختی دنیا و آخرت هستند، لازم است از مکتب حماسه‌ساز این صحابی بزرگ درس گرفته و همانند ایشان، راهنمای نسل‌های آتی خود باشند.

با توجه به تحلیل موردی شخصیت اسماء بنت عمیس، همسر جعفر بن ابی‌طالب، و نقش بی‌بدیل او در تقویت معنویت و ارزش‌های شهیدپروری در خانواده، می‌توان نتیجه گرفت که حضور و فعالیت زنان در ارتقای فرهنگ دینی و معنوی، به‌ویژه در ترویج روحیه ایثار و شهادت، نقش محوری و اثرگذاری دارد. زنان با پرورش این ارزش‌ها در بستر خانواده، می‌توانند به تقویت و استحکام پایه‌های معنوی جامعه کمک کنند و در جایگاه عنصری انسان‌ساز، باعث تداوم و گسترش ارزش‌های دینی شوند.

اسماء با ایجاد فضایی معنوی در خانه و تربیت فرزندان، حمایت عاطفی و معنوی از همسرش و مشارکت در فعالیت‌های مجاهدانه وی، زمینه‌ساز تقویت ایمان و ارزش‌های اسلامی در خانواده و جامعه خود شد. زندگی اسماء، الگوی برجسته‌ای از عشق و وفاداری به ارزش‌های اسلام است. خلوص و تلاش‌های خانواده‌های معظم شهدا، به‌ویژه همسران شهدا، الگویی برای نسل آینده و سرمایه‌های معنوی گران‌بهای اند که باید با تکریم و احترام به آنها، مسیر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را گسترش داده و تقویت نمود.

پیشنهادهای پژوهشی

پیشنهاد می‌شود در ادامه این پژوهش، ابعاد تطبیقی و کاربردی نقش معنوی زنان در خانواده با تمرکز بر الگوهای تاریخی دیگری همچون ام‌سلمه، حضرت خدیجه (س)، ام‌ایمن، فاطمه بنت اسد و حضرت زینب (س)، بررسی شود تا سیر تحول این نقش در بسترهای تاریخی و اجتماعی گوناگون به صورت دقیق تبیین شود. همچنین، تحلیل کارکردهای تربیتی و فرهنگی این نقش در انتقال ارزش‌های ایثار و شهادت به نسل‌های جدید، با بهره‌گیری از رویکردی میان‌رشته‌ای (تاریخی، جامعه‌شناختی و روان‌شناختی)، می‌تواند به ارائه الگویی کارآمد برای تقویت نهاد خانواده در جوامع اسلامی معاصر بینجامد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان تأکید می‌کنند که کلیه اصول اخلاقی در انجام و انتشار این پژوهش رعایت شده است. این موضوع توسط تمامی نویسندگان تأیید شده است.

عدم سوءرفتار علمی

مواردی مانند جعل داده‌ها، تحریف نتایج، سرقت ادبی (پلجیاریسم) و هرگونه رفتار غیراخلاقی دیگر در این پژوهش به‌طور جدی پرهیز شده است.

تعارض منافع

نویسندگان عدم وجود تعارض منافع (Conflict of Interest) را در ارتباط با این پژوهش اعلام می‌کنند. به عبارت دیگر، هیچگونه منافع مالی یا شخصی که بر نتایج تحقیق تأثیرگذار باشد، وجود نداشته است.

حامی مالی

این پژوهش بدون دریافت هرگونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی انجام شده است.

سپاسگزاری

نویسندگان مقاله از همه کسانی که در انجام پژوهش با ایشان همکاری کردند، قدردانی می‌نمایند.

منابع

- * القرآن الكريم (۱۳۷۸). مترجم: مکارم شیرازی، ناصر. قم: امیرالمؤمنین (ع).
- اباذری، عبدالرحیم (۱۳۷۶). *باتوان قبيله ابرار ۲: اسماء بنت عمیس پاسدار ولایت*. قم: شاکر.
- ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (۱۳۸۵ هـ.ق). *شرح نهج البلاغة*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ابن اثیر، علی بن محمد (۴۰۹ هـ.ق). *أسد الغابة فی معرفة الصحابة*. بیروت: دارالفکر.
- ابن اعثم کوفی، محمد بن علی (۴۱۱ هـ.ق). *الفتوح*. محقق: شیرازی، علی. بیروت: دار الأضواء.
- ابن حجر العسقلانی، احمد بن علی (۱۳۲۵ هـ.ق). *تهذیب التهذیب*. بیروت: دارصادر.
- ابن حجر العسقلانی، احمد بن علی (۱۴۰۶ هـ.ق). *تقریب التهذیب*. سوریه: دارالرشید.
- ابن حیون، قاضی نعمان بن محمد (۴۰۹ هـ.ق). *شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار*. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- ابن سعد، محمد (۱۹۶۰). *الطبقات الکبری*. بیروت: دارصادر.
- ابن شبه نمیری، عمر (۱۴۱۰ هـ.ق). *تاریخ المدینة المنورة*. قم: دارالفکر.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۴۱۲ هـ.ق). *مناقب آل أبی طالب*. بیروت: دارالأضواء.
- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۶۷). *إقبال الأعمال*. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- ابن عنبه، احمد بن علی (۱۴۱۷ هـ.ق). *عمدة الطالب فی أنساب آل أبی طالب*. قم: انصاریان.
- ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم (۱۹۹۲). *المعارف*. مصر: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۳۹۵). *السيرة النبویة*. بیروت: دار المعرفة.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۰۷ هـ.ق). *البدایة والنهاية*. بیروت: دارالفکر.
- ابن هشام، عبدالملک بن هشام (۱۳۷۵). *السيرة النبویة*. قاهره: مصطفى البابي الحلبي وأولاده.
- ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین (۱۴۱۹ هـ.ق). *مقاتل الطالبیین*. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱). *كشف الغمة فی معرفة الأئمة*. تبریز: بنی‌هاشمی.
- اسحاقی، سیدحسین (۱۳۸۷). *سلوک علوی: راهبردهای امام علی (ع) در تربیت فرزندان*. قم: بوستان کتاب.
- امین، سیدمحسن (۱۴۰۳ هـ.ق). *أعیان الشیعة*. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- آقابخشی، علی‌اکبر، و افشاری‌راد، مینو (۱۳۷۵). *فرهنگ علوم سیاسی*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک ملی ایران.
- برقی، احمد بن محمد (۱۳۷۱). *المحاسن*. قم: دارالکتب الإسلامیة.

- بستانی، فواد افرام (۱۳۷۵). فرهنگ ابجدی. تهران: انتشارات اسلامی.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۳۹۷). *جمل من أنساب الأشراف*. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- بیهقی، ابوبکر احمد بن حسین (۱۴۰۵ه.ق). *دلائل النبوة و معرفة أحوال صاحب الشریعة*. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- پرتوی، رنما، امیری ینگجه، معصومه، و پرتوی، فرحروز (۱۳۹۶). عوامل مؤثر در نقش زن برای تحکیم بنیان خانواده. دومین کنگره بین المللی نقش زن در سلامت خانواده و جامعه. تهران: دانشگاه الزهرا.
- ترمذی، محمد بن عیسی (۱۴۱۹ه.ق). *سنن الترمذی*. قاهره: دارالحديث.
- الثقفي، ابراهيم بن محمد (۱۳۵۵). *الغارات*. به کوشش و تعلیقات سید جلال‌الدین محدث ارموی. تهران: انجمن آثار ملی.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۸۷). *بانوان نمونه*. قم: نورالسجاد.
- حاجی‌ابراهیم، رضا، و یآوری، سهیلا (۱۳۹۷). هویت معنویت دینی از منظر آموزه‌های شیعی-مهدوی. نشریه مشرق موعود، ۱۲(۴۸)، ۵۳-۸۶.
- حافظ مزی، یوسف بن عبدالرحمن (۱۴۰۰ه.ق). *تهذیب الکمال فی أسماء الرجال*. بیروت: مؤسسة الرسالة.
- حسینی، سیدباقر، و ولایتی فاضل، ابراهیم (۱۴۰۱). نقش زن در تحکیم نهاد خانواده از منظر قرآن و حدیث. نشریه پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی علوم تربیتی و آموزش و پرورش، ۲۵(۴۶)، ۳۲-۲۵.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۲۵/۰۳/۱۳۸۴). *بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم*. مشاهده شده در پرتال: farsi.khamenei.ir
- خویی، ابوالقاسم (۱۴۰۹ه.ق). *معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرواة*. قم: مدینه العلم.
- ذهبی، محمد بن احمد (۱۴۱۴ه.ق). *سیر اعلام النبلاء*. بیروت: الرسالة.
- شعیری سبزواری، تاج‌الدین محمد (۱۴۱۳ه.ق). *جامع الأخبار أو معارج اليقين و أصول الدين*. قم: آل‌البيت (ع).
- شفیعی، زهرا، و جزایری، رضوان السادات (۱۳۹۷). بررسی تأثیر آموزش معنویت با تأکید بر آموزه‌های اسلامی بر شادمانی زناشویی زنان متأهل. پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده، ۱(۶)، ۲۹-۴۶.
- الشیروانی، حیدرعلی (۱۴۱۷ه.ق). *مناقب أهل البيت (ع)*. بیروت: مطبعة المنشورات الاسلامیه.
- الصالحی الشامی، محمد بن یوسف (۱۴۱۴ه.ق). *سبل الهدی والرشاد فی سيرة خير العباد*. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- طبری آملی، عمادالدین محمد بن علی (۱۳۸۳ه.ق). *بشارة المصطفى لشيعته المرتضى*. نجف: المطبعة الحیدریة.
- طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۳ه.ق). *تاریخ الطبری: تاریخ الأمم و الملوك*. بیروت: عزالدین.
- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۴۱۶ه.ق). *مجمع البحرين و مطلع النیرین*. محقق: حسینی اشکوری، احمد. تهران: کتابفروشی مرتضوی.
- عاملی، جعفر مرتضی (۱۴۲۶ه.ق). *الصحيح من سيرة النبي الأعظم (ص)*. قم: دارالحديث.
- عبدالمعین، محمود عبدالرحمن (۱۴۱۹ه.ق). *معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهيّة*. قاهره: دارالفضيلة.
- العینی، بدرالدین محمود بن احمد (۱۴۲۱ه.ق). *عمدة القاری شرح صحيح البخاری*. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- قائدان، اصغر (۱۳۸۰). *تاریخ ماکن زیارتی و سیاحتی سوریه*. تهران: مشعر.
- قائمی مقدم، محمدرضا (۱۳۸۲). روش الگویی در تربیت اسلامی. نشریه معرفت، ۶۹(۲۵-۳۷).
- قرشی، سید علی اکبر (۱۴۱۲ه.ق). *قاموس قرآن*. تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- القطب، محمدعلی، داعو، محمدعمر، و عبدالجواد الدومی، احمد (۲۰۰۵). *نساء حول الرسول تراجم و قصص*. بیروت: المكتبة العصرية.
- کاشفی، حسین (۱۳۸۱). *روضه الشهداء*. تهران: اسلامیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۷). *الکافی*. قم: دارالحديث.
- مامقانی، عبدالله (۱۴۳۱ه.ق). *تنقیح المقال فی علم الرجال*. قم: آل‌البيت (ع).
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ه.ق). *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (ع)*. بیروت: وفاء.
- محلاتی، ذبیح‌الله (۱۳۶۹). *ریاحین الشریعة در ترجمه دانشمندان بانوان شیعه*. تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- مصطفوی، حسن (۱۳۸۵). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. تهران: مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ه.ق). *الإرشاد فی معرفة حجج الله على العباد*. قم: المؤتمر العالمي لألفية الشيخ المفيد.
- مهدویان، محبوب (۱۳۸۵). *اسماء بنت‌عمیس. نشریه تاریخ اسلام*، ۷(۲۷)، ۵-۳۰.
- میرزایی، نجف‌علی (۱۳۸۸). *فرهنگ اصطلاحات معاصر عربی-فارسی*. تهران: نشر مؤسسه فرهنگ معاصر.
- النقدی، جعفر (۱۹۶۴). *زينب الكبرى بنت الإمام أمير المؤمنين على ابن أبي طالب (ع)*. نجف: المكتبة الحیدریة.
- نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ه.ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. بیروت: آل‌البيت لإحياء التراث.

واقدی، محمدبن عمر (۱۴۰۹هـ.ق). *المغازی*. محقق: مارزدن جونز. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
یعقوبی، احمدبن اسحاق (۱۳۴۳). *تاریخ یعقوبی*. مترجم: آیتی، محمد. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.